

AKO NÁS ZMENILA DRUHÁ SVETOVÁ VOJNA

STRACH
a
SLOBODA

KEITH LOWE

OD AUTORA MEDZINÁRODNÉHO BESTSELLERU

KRUTÝ KONTINENT

premedia

Pre Gabrielu a Grace

Odporúčame aj: **Keith Lowe: Krutý kontinent**

Jedinečná kniha o Európe krátko po druhej svetovej vojne zachytáva široké spektrum konfliktov, ktorými kontinent prešiel približne v rozmedzí rokov 1944 až 1949. Koniec vojny priniesol explóziu nového násilia naprieč celou Európou.

Väzni zabíjali svojich väzňateľov, odbojáři zabíjali a pranierovali kolaborantov. Etnické čistky, občianske vojny, znásilňovanie a zabíjanie boli bežné v dňoch, mesiacoch aj rokoch po oficiálnom skončení vojny. Kniha britského historika skúma Európu hnanú túžbou po pomste. Krutý kontinent je šokujúcim portrétom doteraz nepovšimnutej doby bezprávia a hrôz.

Ako píše autor, je len akýmsi príjemným mýtom, že akonáhle skončila druhá svetová vojna, všetko sa vrátilo do normálu. Všetko, čo existovalo pred vojnou, bolo zničené, a to nehovoríme iba o dopravnej infraštruktúre, budovách či fabrikách, ale o celom predvojnovom živote. Povojnové roky sa niesli v znamení presídľovania, posúvania hraníc, ale trebárs aj zbavovania sa nepohodlných detí, ktoré v mnohých krajinách zostali po nemeckých vojakoch. Kniha Krutý kontinent je prvá veľká syntéza o danom období, ktorá ukazuje, že podobné dianie a chaos existovali takmer všade v Európe.

Preložil Igor Otčenáš, 496 strán, 16 strán obrazová príloha

KEITH LOWE

STRACH
A
SLOBODA

Ako nás zmenila druhá svetová
vojna

Z angličtiny preložil Igor Otčenáš

premedia

Ďakujeme Vám, že ste si kúpili túto knižku,
lebo dobré príbehy žijú vtedy, keď ich čítame.

Kniha, ktorú držíte v rukách,
vyšla aj vďaka nášmu spojeniu s **582**_{em}

Keith Lowe: Strach a sloboda

Prvé vydanie

Z anglického originálu *The Fear and the Freedom: How the Second World War Changed Us* vydaného v Londýne, Penguin Books Ltd, preložil Igor Otčenáš. Vyšlo v roku 2017 vo vydavateľstve Premedia ako jeho 157. publikácia

www.premedia.sk, info@premedia.sk

Jazyková redakcia Luba Nitrová, odborná redakcia Jakub Drábik, zodpovedný redaktor Ján Gregor, zalomenie textu Izabela Koska, obálka Igor Slovák, tlač Arimes, Bratislava.

The Fear and the Freedom © Keith Lowe, 2017

The author has asserted his moral rights

All rights reserved

Translation © Igor Otčenáš, 2017

Slovak edition © Vydavateľstvo Premedia, 2017

ISBN 978-80-8159-517-2

Obsah

<i>Úvod</i>	7
I. ČASŤ: MÝTY A LEGENDY	
1. Koniec sveta	19
2. Hrdinovia	27
3. Monštra	38
4. Martýri	51
5. Začiatok sveta	65
II. ČASŤ: UTÓPIE	
6. Veda	79
7. Plánované utópie	93
8. Rovnosť a rôznorodosť	111
9. Sloboda a potreba niekam patriť	128
III. ČASŤ: JEDEN SVET	
10. Svetové hospodárstvo	147
11. Svetová vláda	166
12. Svetové právo	179
IV. ČASŤ: SUPERVEEMOCI	
13. USA	199
14. ZSSR	216
15. Polarizácia sveta	233

V. ČASŤ: DVESTO NÁRODOV

16. Zrodenie ázijského národa	247
17. Zrodenie afrického národa	263
18. Demokracia v Latinskej Amerike	279
19. Izrael: Národ archetypov	294
20. Európsky nacionalizmus	314

VI. ČASŤ: DESAŤTISÍC FRAGMENTOV

21. Trauma	329
22. Strata	342
23. Vyhnanci	349
24. Globalizácia národov	361

<i>Epilóg</i>	379
---------------	-----

<i>Podakovanie</i>	386
--------------------	-----

<i>Poznámky</i>	388
-----------------	-----

Úvod

„Nikdy v živote som nebola šťastná,“ povedala mi vyše osemdesiatročná Georgina Sandová na záver nášho interview. „Nikdy som nikam nepatrila. Aj v Anglicku sa považujem za utečenkyňu. A to ešte aj dnes, keď sa ma pýtajú, odkiaľ pochádzam – niektorým musím povedať, že tu žijem dlhšie, ako vy. No keď som vo Viedni, už sa necítim ako Rakúšanka. Som cudzinka. Pocit príslušnosti sa stratil.“¹

Georgina je navonok elegantná a sebaistá dáma. Inteligentná a vzdelaná, nebojí sa povedať svoj názor. Vie sa rozosmiať, a to nielen na absurditách sveta, ale často aj sama nad sebou a čudáctvom a výstrednosťami svojej rodiny, ktoré považuje za nekonečne rozkošné.

Vie, že má veľa za čo ďakovať. Viac než päťdesiat rokov žije so svojou detskou láskou Walterom, s ktorým mala deti a potom vnúčence, na ktoré je nesmierne pyšná. Georgina je pozoruhodná umelkyňa. Po manželovej smrti mala výstavy v Británii i v Rakúsku. Žije život, ktorý by väčšina ľudí považovala za príjemný, vo veľkom, štýlovo zariadenom byte v londýnskej štvrti South Bank s výhľadom na rieku Temžu oproti Katedrále sv. Pavla.

No za jej ľahkým úsmevom, za jej úspechmi, za eleganciou a nenúteným komfortom, ktorým je obklopená, sa skrýva neistota: „Nosím v sebe veľa neistoty. Vždy to tak bolo... Môj život, to sú samé obavy... Napríklad som až prehnane opatrná vo vzťahu k deťom. Nemôžem sa zbaviť obáv, že ich stratím či niečo podobné. Ešte aj dnes sa mi sníva, že som ich niekde stratila. Tá neistota je vždy tu... Môj syn hovorí, že v našom dome bolo vždy cítiť spodný prúd. Spodný prúd nepokoja.“

O zdroji tohto nepokoja nemá Georgina pochybnosti. Vyviera, hovorí, z toho, čo ona a jej manžel prežili počas druhej svetovej vojny a čo ona bez rozpakov nazýva „trauma“. Vojna zmenila jej život od základu a nezvratne a spomienky na tú dobu ju prenasledujú až dodnes. No aj tak cíti povinnosť vyrozprávať svoj príbeh, pretože vie, že to neovplyvnilo len jej vlastný život, ale aj život jej rodiny a jej spoločenstva. Cíti tiež ozveny svojho príbehu v širšom kontexte. To, čo prežila, zmenilo životy miliónov ľudí v celej Európe i za jej hranicami. Príbeh Georginy Sandovej je v zmenšenej podobe emblémom našej doby.

*

Georgina sa narodila vo Viedni koncom roku 1927, teda v dobe, keď mesto stratilo status centra impéria a lopotne hľadalo svoju novú identitu. Keď v roku 1938 do Viedne vpochodovali nacisti, ľudia ich vítali s predstavou, že sa vracia veľkosť, ktorú si podľa nich zaslúžili. Lenže Georgina ako Židovka nemala dôvod oslavovať. Už o pár dní nato ju posadili v triede do zadnej lavice a niekoľko kamarátok jej povedalo, že im rodičia zakázali sa s ňou rozprávať. Georgina videla maľovať na výklady židovských obchodov antisemitské heslá a prenasledovanie ortodoxných Židov na uliciach. Raz dokonca videla dav ľudí, ktorí obkolesili nejakého židovského muža a prinútili ho vylízať pluvance z chodníka. „A ľudia okolo sa smiali a navzájom sa huckali. Bolo to hrozné.“

Georginina rodina mala okrem toho po príchode nacistov ešte jeden dôvod na obavy: jej otec bol zapálený komunista, ktorého už predtým sledovala rakúska vláda. Keď pochopil, že nová situácia je príliš nebezpečná, potichu sa vyparil – do Prahy. O pár mesiacov nato za ním prišla aj Georgina s matkou. Obe predstierali, že idú na piknik na vidiek, zbalili si pár vecí na cestu a vlakom sa zaviezli na hranice, cez ktoré ich „nevraživo pôsobiaci“ muž previedol do Československa.

Asi rok potom žila rodina spolu v pražskom byte jej starého otca. Georgina bola spokojná. Lenže potom prišli nacisti aj do Prahy a všetko sa zopakovalo. Jej otec sa znovu ukryl v ilegalite. Aby matka ochránila Georginu, zapísala ju do nového britského programu nazvaného *Kindertransport*, ktorého cieľom bolo zachrániť bezbranné deti pred Hitlerovými pazúrmí. Jej starý otec, ktorý bol niekoľkokrát v Británii, jej povedal, že bude bývať vo veľkom dome, zahrnutá prepychom a v bohatej rodine. Matka ju ubezpečila, že za krátko príde do Británie za ňou. A tak jedenástočná Georgina nasadla na vlak do Británie, aby tam žila u cudzích ľudí. Vtedy ešte netušila, že svoju matku už nikdy neuvidí.

Georgina dorazila do Londýna v lete 1939. Bola celá nadšená, akoby sa začínali prázdniny a nie nový život. Netrvalo však dlho a nadšenie opadlo. Jej prvým opatrovníkom bola vojenská rodina v Sandhurste. Jej členovia pripadali Georgine chladní a tvrdohlaví, najmä matka. „Myslím, že chceli nejaké dievčatko ako maznáčika, lebo mali dvoch chlapcov. Ja som však vždy plakala, pretože mi chýbali rodičia.“

Odtiaľ ju poslali žiť k veľmi starému manželskému páru vo vlhkom schátranom dome – v podstate šlo o brloh – v chudobnej štvrti mesta Reading. „Tam ma úrady odložili. Doslova. Myslím, že museli tým manželom niečo zaplatiť, no ani tak sa o mňa nedokázali postarať. Bola som veľmi, veľmi nešťastná. Mali tam vnuka, ktorý ma šikanoval. Bol to dospelý muž a býval tiež v tom dome. Snažil sa robiť so mnou nepekné veci... Strašne som sa ho bála.“

O šesť mesiacov sa Georgine vyhádzali vredy pod pazuchami a strach z toho, ako za ňou sľedil vnuk tých manželov, v nej narastal. Napokon ju zachránil jej otec, ktorému sa nejako podarilo prepašovať do Británie a ktorý si ju prišiel vyzdvihnúť. No otec sa o ňu nemohol dlho starať, pretože britské úrady podozrievali po nemecky hovoriaceho muža a chceli ho ako potenciálneho spojenca nepriateľa internovať. A tak sa Georgina znovu ocitla u neznámych ľudí, tentoraz na južnom pobreží Anglicka.

Tak sa začal príbeh ustavičného sťahovania, ktoré charakterizovalo jej roky dospievania. Krátko nato ju evakovali z juhu pre obavy z invázie. Chvíľu pobudla v Lake District, potom prešla do internátnej školy v severnom Walese, aby sa následne vrátila do Londýna, kde do jesene 1943 žila so svojím otcom. Nikdy nežila na jednom mieste dlhšie ako rok či dva. Vyvinul sa u nej strach z Angličanov, pretože nikto z nich sa jej nesnažil porozumieť, ani sa o ňu postarať.

Keď sa vojna skončila, Georgina mala sedemnášť rokov. Jej najväčším prianím bolo znovu sa stretnúť s matkou. Vrátila sa do Prahy, kde sa jej podarilo nájsť tetu, no po matke nebolo ani stopy. Teta jej povedala, že mnoho Židov poslali do koncentračného tábora v Terezíne. Georgininu matku potom zadržali do transportu do Osvienčimu, kde takmer naisto zahynula.

Tieto udalosti prenasledujú Georginu až dodnes: ustavičné sťahovanie, strata matky, strach a neistota z vojny a jej následkov, všadeprítomná, nikdy naplno nepriznaná hrozba násilia v pozadí. Hoci žije v Londýne od roku 1948, nemôže zabudnúť na desať rokov nekonečných zlomov, ktoré charakterizovali jej život vo veku od desať do dvadsať rokov. Je nepopierateľné, že toto bola pre ňu nekonečne lepšia alternatíva, no myšlienka na to, čo sa s ňou mohlo stať, keby zostala v strednej Európe, jej uspokojenie aj tak neprináša. Neznesie pomyslenie na to, čo sa stalo s jej rodinou a priateľmi, ktorí zahynuli v koncentračných táboroch, no nemôže si pomôcť a stále na nich myslí. Ani dnes sa nedokáže pozerieť na filmy o židovských deportáciách počas vojny zo strachu, že uvidí medzi obeťami svoju matku.

A desí ju aj to, čo mohlo byť: „Keď idem do Viedne a keď som chodievala navštevovať svoju tetu v Nemecku a podobne, videla som ich rodiny – zdravé, krásne rodiny s malými deťmi. Ja síce nelyžujem, no občas sme vyrazili do hôr a ja som sa pozerala, viete, dohliadala na deti, všetci sme hovorili po nemecky, všetci sme boli zdraví ako buk. Premýšľala som, aký som mohla mať lepší život. Mohla som byť so svojou rodinou, vyrastať v oveľa bezpečnejšom prostredí. A vedieť naisto, kam patrí. Nikdy som v skutočnosti nikam nepatrila.“

Georginin príbeh ma zaujal z troch dôvodov. Po prvé, ako historik druhej svetovej vojny a jej následkov som zaujatým zberateľom príbehov. Georginin

príbeh je jedným z dvadsiatic piatich, ktoré som zhromaždil v tejto knihe, každý do jednej kapitoly. Niektoré som získal prostredníctvom interview alebo emailovej korešpondencie, iné som našiel v archívnych dokumentoch, prípadne boli uverejnené v memoároch; niektoré pochádzajú od slávnych ľudí a iné od ľudí, ktorých okrem ich rodín a priateľov nikto nepozná. Tieto príbehy sú len drobným zlomkom stoviek tých, ktoré som vybral z tisícok – miliónov – ďalších individuálnych príbehov, tvoriacich našu spoločnú históriu.

Po druhé a dôležitejšie, Georgina je príbuzná mojej ženy a teda aj časť mojej rodiny. To, čo mi porozprávala, je súčasťou pamäti ľudí tejto vetvy môjho rodokmeňa, ich strachu a úzkostí, ich posadnutostí, ich túžob, ktorých časť bola nenápadne, akoby nejakou osmózou prenesená na moju ženu, na mňa, na moje deti. Nepatrí im výlučne žiadna osobná skúsenosť – je to súčasť siete, ktorú tieto rodiny a spoločenstvá spoločne budujú. Georginin príbeh nie je iný.

A nakoniec to najdôležitejšie: Georginin príbeh je prinajmenšom v kontexte tejto knihy do istej miery emblematický. Podobne ako Georginu vyhnaní z domovov státisíce ďalších európskych Židov – tých, ktorí prežili vojnu – a rozosiali ich po celej planéte. Nájdeme ich a ich potomkov v každom veľkom meste od Buenos Aires po Vladivostok. Podobne ako Georginu vykorenili a vyhnaní z vlasti v povojnovom chaose takmer dvanásť miliónov po nemecky hovoriacich Židov. Jej rozprávanie sa ozýva nielen v Európe, ale aj v Číne, Kórei a juhovýchodnej Ázii, kde rovnako vyhnaní milióny ľudí; ozýva sa aj v severnej Afrike a na Blízkom východe, kde ustavičné presúvanie sa veľkých armád za roky vojen spôsobilo nezvratné spoločenské zlomy. Ozveny týchto príbehov slabnú, no ešte stále ich počuť v príbehoch utečencov v nedávnych konfliktoch v Kórei, Alžírsku, Vietname, v Bosne – v konfliktoch, ktoré majú korene tiež v druhej svetovej vojne. Tieto príbehy prechádzajú na deti utečencov a na ich spoločenstvá – tak ako Georgina zdieľala svoje spomienky s rodinou a priateľmi – a sú dnes votkané do samotného prazákladu národov a diaspór na celom svete.

Čím podrobnejšie študujete udalosti, ktoré prežila Georgina a jej podobní, tým to má akoby hlbšie a ďalekosiahlejšie dôsledky. Druhá svetová vojna nebola iba jedna z ďalších kríz, pretože priamo ovplyvnila viac ľudí než akýkoľvek iný konflikt v histórii. Došlo k mobilizácii viac než sto miliónov mužov a žien, teda k takému počtu, ktorý mnohonásobne prevyšuje počet tých, ktorí bojovali v akejkolvek inej predchádzajúcej vojne, vrátane prvej svetovej. Do tohto konfliktu boli vtiahnuté stamilióny civilného obyvateľstva na celom svete – a nielen ako utečenci podobní Georgine, ale aj ako robotníci v továrňach, dodávatelia potravín alebo paliva, poskytovatelia uvoľnenia a zábavy, ako väzni, ako otroci na nútených prácach, ako terče. Po prvý raz v modernej histórii počet zabitých civilov drvivo prevyšoval počet zabitých

vojakov, a to nielen v miliónoch, ale v desiatkach miliónov. V druhej svetovej vojne zahynulo štyrikrát viac ľudí ako v tej prvej. Na každého jedného z nich pripadali desiatky tých, ktorých sa to dotklo nepriamo vďaka obrovským hospodárskym a psychologickým otrasom, ktoré vojnu sprevádzali.²

V roku 1945 sa svet začal spamätávať a v súvislosti s tým došlo k transformáciám celých spoločností. Krajina, ktorá povstala z trosiek bojiska, už vôbec nepripomínala krajinu, ktorá existovala predtým. Mestá sa premenovali, hospodárstva menili svoje meny, ľudia menili svoju národnú príslušnosť. Do spoločenstiev homogénnych celé stáročia začali zrazu prenikať cudzinci všetkých národností, rás a farieb – ľudia, ako bola Georgina, ktorá nepatrila nikam. Boli oslobodené celé národy, alebo naopak boli nanovo zotročené. Impériá padli a nahradili ich nové, rovnako úchvatné a rovnako kruté.

Univerzálna túžba nájsť protielik na vojnu vyvolala bezprecedentný prívál nových ideí a inovácií. Vedci snívali o využívaní nových technológií – mnohé z nich vznikli ešte počas vojny –, aby urobili svet lepším a bezpečnejším. Architekti snívali o vybudovaní nových miest z trosiek tých starých, o lepšom bývaní, priestrannejších verejných priestoroch a spokojnejšom obyvateľstve. Politici, ekonómovia a filozofi fantazirovali o rovnostárskych spoločnostiach, centrálnom plánovaní a efektívnom riadení v mene šťastia pre všetkých. Ako huby po daždi vznikali všade nové politické strany a nové mravné hnutia. Niektoré z týchto zmien boli založené na výsledkoch predchádzajúcich zlomov, ako bola prvá svetová vojna a ruská revolúcia, niektoré boli celkom nové; ale aj niektoré staršie idey boli po roku 1945 prijímané s rýchlou a naliehavou, ktorá by bola v ktorejkoľvek inej dobe nemysliteľná. Ohromujúca povaha vojny, jej neskutočne hrôzostrašné násilie a neporovnateľný geografický rozsah vyvolali smäd po zmene, ktorá bola univerzálnejšia než ktorákoľvek iná v dejinách.

Slovo, ktoré mal každý človek v tej dobe na perách, bolo „sloboda“. Vodca Američanov vo vojne Franklin D. Roosevelt hovoril o štyroch slobodách – slobode prejavu, slobode vierovyznania, slobode od nedostatku a slobode od strachu. Atlantická charta, ktorá vznikla po konzultácii s britským ministerským predsedom Winstonom Churchillom, hovorila tiež o slobode všetkých ľudí vybrať si vlastnú formu vlády. Komunisti hovorili o slobode od vykorisťovania, kým ekonómovia hovorili o slobodnom obchode a slobodných trhoch. A bezprostredne po vojne niektorí najvplyvnejší svetoví filozofi a psychológovia písali o ešte hlbších slobodách ako fundamente ľudskej pospolitosti.

Toto volanie bolo počuť po celom svete, dokonca aj v tých krajinách, ktoré sa nachádzali ďaleko od svetových bojísk. Už začiatkom roku 1942 budúci nigérijský politik Kingsley Ozumba Mbadiwe žiadal, aby sa po víťazstve vo vojne sloboda a spravodlivosť týkali aj koloniálneho sveta. „Afrika,“ napísal,

„neprijme nič iné ako slobodu.“³ Medzi najhorlivejších zakladajúcich členov Organizácie spojených národov patrili krajiny Strednej a Južnej Ameriky, ktorých víziou bol vznik medzinárodného systému, v ktorom by „nespravodlivosť a chudoba zmizli z tváre sveta“ a začala sa nová éra, v ktorej by „všetky národy, veľké i malé spolupracovali ako rovné.“⁴ Vietor zmien vanul do všetkých smerov.

Podľa amerického politika Wendella Willkieho bola atmosféra počas druhej svetovej vojny oveľa revolučnejšia než počas prvej. Willkie v roku 1942 presvetloval svet a do Washingtonu sa vrátil inšpirovaný tým, ako sa muži a ženy na celom svete snažia zvrhnúť imperializmus, hlásia sa ku svojim ľudským a občianskym právam a ako budujú „novú spoločnosť... posilňovaní myšlienkami nezávislosti a slobody.“ Bolo to vzrušujúce, hovoril, lebo ľudia v každom kúte sveta pôsobili, akoby znovu našli istotu, „že so slobodou je možné dosiahnuť všetko.“ Súčasne sa však priznal, že túto atmosféru vnímal aj ako hrozivú. Akoby sa nikto nedokázal zhodnúť na spoločnom ciele. Ak toto nedokázali ešte pred skončením vojny, Willkie predpovedal krach ducha spolupráce, ktorý držal spojencov pohromade a návrat k rovnakým rozporom, ktoré boli hlavnou príčinou vojny.⁵

Druhá svetová vojna teda nezasiala iba semená novej slobody, ale aj nového strachu. Sotva sa vojna skončila, ľudia sa začali znovu pozeráť na svojich bývalých spojencov s nedôverou. Medzi európske mocnosti a ich kolónie sa vrátilo napätie, čo platilo aj pre pravicu a ľavicu, no a predovšetkým pre Spojené štáty a Sovietsky zväz. Sotva odznela jedna bezprecedentná globálna katastrofa, ľudia sa už začali obávať, že prichádza nová, ešte väčšia. „Spodný prúd nepokoja,“ opísaný Georginou Sandovou, bol po roku 1945 univerzálny fenomén.

Aj v tomto zmysle je Georginin príbeh bezprostredne po skončení vojny vari tiež emblematický. Po vyhlásení mieru sa vrátila do Prahy s nádejou, že tu nájde pocit príslušnosti, ktorý ako dieťa stratila. A keby ho nenašla, tak dúfala, že si vytvorí nový. Znovu sa stretla s Walterom, ktorého poznala už ako dievča a zamilovala sa doňho. Zobrali sa, mali priateľov, pripravovali sa usadiť. So všetkým optimizmom mladosti si predstavovala žiarivú budúcnosť i napriek tomu, že nad jej životom stále visel neodbytný tieň vojny. Aj keď sa dozvedela o smrti svojej matky, úprimne verila, že dokáže zabudnúť na roky vojnovnej mizérie, pretože chcela ísť ďalej, nájsť znovu samu seba. Chcela byť slobodná.

Žiaľ, českí politici mali iné predstavy. V roku 1948 komunisti uchopili moc a Georgina s Walterom sa ocitli pred problémom bezpodmienečnej lojality voči novému režimu a v širšom zmysle voči sovietskej supervelmoci. Pretože to neboli ochotní urobiť, znovu museli utiecť z krajiny. Ich útek bol symbolom iného dôsledku druhej svetovej vojny – novej studenej vojny, ktorej podstatou

bola polarizácia celého sveta medzi Západ a Východ a medzi pravicu a ľavicu. Parafrázujúc Winstona Churchilla, v strednej Európe padla železná opona. V rozvojovom svete vypukli revolúcie, puče a občianske vojny. A prišli ďalší utečenci a vznikli ďalšie príbehy...

Táto kniha je pokusom preskúmať hlavné zmeny – deštruktívne i konštruktívne –, ku ktorým došlo vo svete v dôsledku druhej svetovej vojny. V tomto zmysle sa musí venovať hlavným geopolitickým udalostiam: vzniku superveľmocí, začiatku studenej vojny, dlhému, pomalému kolapsu európskeho kolonializmu a podobne. Zameriava sa aj na veľké spoločenské a hospodárske dôsledky vojny: na transformáciu nášho fyzického prostredia, na masívne zmeny životnej úrovne, svetovej demografie a svetového obchodu, na vzostup a pád kontroly voľného trhu a na zrod jadrového veku. No najdôležitejšie zo všetkého v nej je pohľad do zákulisia týchto udalostí a trendov s cieľom preskúmať mytologické, filozofické a psychologické dopady vojny. Ako spomienky na krviprelievania ovplyvňujú naše vzťahy medzi sebou navzájom a so svetom? Ako sa zmenil náš pohľad na to, čo je schopná urobiť ľudská bytosť? Ako to ovplyvnilo náš strach z násilia a moci, našu túžbu po slobode a pocit príslušnosti, naše sny o rovnosti, spravodlivosti a práve?

Aby som zdramatizoval tieto otázky, rozhodol som sa vsadiť do každej kapitoly príbeh jedného muža či ženy, ktorí podobne ako Georgina Sandová prežili vojnu a obdobie bezprostredne po nej, pričom to na nich malo zásadný dopad. V každej kapitole využívam ich individuálne príbehy ako úvod, po ktorom budem viesť čitateľa ku kontúram širšieho obrazu, ktorý leží v ich pozadí – príbehy ich osobného spoločenstva, ich národa, ich regiónu, celého sveta. Nie je to iba štylistický prostriedok – je to absolútne kľúčové v tom zmysle, ako sa to snažím vyjadriť. Netvrdím, že spomienky jednej osoby môžu zovšeobecniť celú škálu skúseností, ktoré má ostatný svet, no sú prvkami univerzálneho vo všetkom, čo robíme a vo všetkom, čo si pamätáme a obzvlášť v tom, čo si rozprávame sami o sebe a našej minulosti. Do histórie vždy patril vzťah medzi osobným a univerzálnym a nikdy to nie je relevantnejšie ako v histórii druhej svetovej vojny.

V roku 1945 prevládalo všeobecné porozumenie, že konanie a presvedčenie každého jednotlivca a v širšom zmysle ich spomienky a dávne skúsenosti sa netýkajú iba ich samotných, ale aj ľudstva ako celku. Bola to doba, v ktorej psychoanalytici ako S. H. Foulkes a Erich Fromm po prvý raz skúmali vzťah medzi jednotlivcom a skupinami, do ktorých patrili. „Základnou entitou spoločenského procesu,“ povedal Fromm v roku 1942, „je individualita... Každá skupina pozostáva z individualít a z nikoho iného než z individualít... a z tohto dôvodu psychologický mechanizmus, ktorý funguje v skupine, môže

byť mechanizmom, ktorý funguje v individualitách.“⁶ Sociológovia a filozofi tej doby skúmali tiež spôsob, akým sa individualita odráža v celku a *vice versa*: „Formovaním seba formujem človeka,“ povedal Jean-Paul Sartre koncom roku 1945 a mnoho jeho kolegov existencionalistov sa pustilo do vyvodzovania univerzálnych záverov z udalostí, ktorých boli počas vojny svedkami. Sú to princípy, ktoré sú rovnako aplikovateľné dnes, ako boli vtedy: kolektívne sme prijali príbehy ľudí ako Georgina, akoby boli naše vlastné.⁷

Samozrejme, že som si vedomý, že príbehy, ktoré ľudia rozprávajú, nie vždy odrážajú absolútnu pravdu. Najmä tie, ktoré rozprávajú tí, ktorí prežili vojnu, sú povestné svojou nespoľahlivosťou. Zabúdajú sa v nich fakty, prípadne sa pamätajú inak, ako sa odohrali v skutočnosti alebo sa prikrášľujú. Názory ľudí na samých seba alebo na svoje skutky sa môžu dosť dramaticky meniť, a ak to tak ľudia robia, môžu niečo spätne dopĺňať a predostierať ako pôvodný názor. Národy a spoločnosti postupujú podobne. Mýty a číre lži, ktoré si nahovárame celé desaťročia od druhej svetovej vojny, sú rovnako dôležité pre formovanie nášho sveta, ako sú dôležité aj naše pravdy. Je zodpovednosťou historika tieto príbehy preveriť s odstupom času a usilovať sa o podanie niečoho, čo je čo najbližšie k objektívnej pravde. Nesnažil som sa vyslovovať súdy nad tými jednotlivcami, ktorých rozprávania som prevzal, a to ani vtedy, ak s nimi osobne nesúhlasím. Pretože tu ide o globálnu históriu, namiesto toho som sa snažil sústrediť svoju kritiku na tie momenty, kde naše *kolektívne* emócie vyvolali to lepšie v nás a vytvorili v nás kolektívnu spomienku, ktorá úplne protirečí dôkazom. Preto sú individuálne príbehy presne tým, čím sú – príbehmi. Je prirodzené, že sa prepájajú s kolektívnym naratívom. Kde sa „príbeh“ končí, začína sa história.

Snažil som sa vybrať prípadové štúdie z celého sveta a z rôznych politických perspektív. Niektoré z nich sú veľmi vzdialené môjmu vlastnému politickému a geografickému názoru. Sú tu príbehy z Afriky a Latinskej Ameriky, ako aj z Európy, Severnej Ameriky a Ázie, pretože na všetky tieto regióny mala vojna zásadný dopad. No vyšší podiel majú príbehy z tých častí sveta, kde sa vojna priamo odohrávala, pretože sa v nich nepochybné odrážajú väčšie zmeny spôsobené vojnou. Je tu aj viac príbehov zo Spojených štátov než z iných kútov sveta. Dôvodom nie je moja západniarska predpojatosť – prípadne nielen toto je dôvod –, ale pretože to odráža rozdelenie moci, ktoré vyvstalo z vojny: či to chceme alebo nie, dvadsiate storočie sa nenazývalo „americkým storočím“ náhodou. V úvode knihy hrá významnú úlohu aj Japonsko, pretože sa mi zdá, že jeho symbolická dôležitosť v západných naratívoch o vojne je podceňovaná.

Čitateľ si iste všimne, že v knihe je viac príbehov tých, ktorí vyznávajú ľavicové politické názory, než ľudí z pravice. Znovu zdôrazním, že ide o úmysel. Rok 1945 bol z pohľadu globálnej histórie pre ľavicu pravdepodobne vy-

vrcholením – veď ľavičiarci so sociálne pokrokovými, ba dokonca otvorene komunistickými ideami dominovali v politickej agende ako nikdy predtým. Som však hlboko presvedčený, že nikto nie je nezlomne konzistentný vo svojom politickom presvedčení a preto som do knihy začlenil príbehy ľudí, ktorí v dôsledku vlastných skúseností prešli dramatickou zmenou svojich názorov sprava doľava a naopak.

Napokon je dôležité povedať, že táto kniha by mala byť prinajmenšom tak trochu výzvou. Na nasledujúcich stránkach nájde čitateľ veľa toho, čo dôverne pozná, ale aj, ako dúfam, veľa vecí, o ktorých vie menej, ba ktoré sa mu možno budú priečiť. V dnešnom svete uzatvorených ozvien, v ktorom čoraz väčšími a väčšími vyhľadávame iba také názory, ktoré dôverne rezonujú s našimi vlastnými, je dôležitejšie ako doposiaľ občas si svoje postoje preveriť a otvoriť sa iným možnostiam. Svet vyzerá veľmi rozdielne, ak sa naň pozeráme z pohľadu vojaka alebo civila, muža alebo ženy, vedca alebo umelca, obchodníka alebo odborára, hrdinu, obete alebo zločinca. Na nasledujúcich stránkach tejto knihy sú zastúpené všetky tieto pohľady. Ja však nabádam čitateľa, aby pristupoval k čítaniu tejto knihy očami človeka zvonku – utečenca –, ktorého vlastné predsudky musia ísť dočasne bokom, aby bolo možné pochopiť kontext, ktorý z toho vyplýva.

Historik je vlastne tiež istým spôsobom utečenec: ak je minulosť inou krajinou, tak sa do nej nemôže nikdy vrátiť, akokoľvek nadšene by sa púšťal do jej znovuvytvorenia. Púšťal som sa do tejto knihy s vedomím, že môže byť len rozmazaným obrazom žiarivého nového sveta, ktorý povstal z popola roku 1945 a ktorý bol v každom ohľade príliš rozľahlý, aby ho bolo možné vtiesnať do rozsahu jednej knihy. Môžem iba dúfať, že fragmenty, ktoré som našiel a spojil dohromady, budú inšpirovať čitateľov k ďalšiemu skúmaniu a že si sami zaplnia širšie medzery a to, na čo sa zabudlo.

Treba však povedať, že táto kniha vôbec nie je o minulosti. Je o tom, prečo naše mestá dnes vyzerajú, ako vyzerajú, prečo sa naše spoločenstvá stávajú čoraz rôznorodjšími a prečo sa naše technológie rozvinuli tak, ako sa rozvinuli. Je o tom, prečo už nikto neverí na utópiu, prečo bránime ľudské práva, tak ako ich podrývame, a prečo vládne také zúfalstvo nad možnosťami reformy nášho hospodárskeho systému. Je o tom, prečo naše úsilie o svetový mier sprevádza toľko násilia a prečo nedošlo k vyriešeniu našich nespočetných sporov a občianskych konfliktov i napriek desaťročiam politických a diplomatických aktivít. Všetky tieto témy, ako aj mnohé ďalšie, ktoré denne zapĺňajú stránky novín, majú svoje korene v druhej svetovej vojne.

A nadovšetko je táto kniha o večnom konflikte medzi našou túžbou zjednotiť sa s našimi susedmi a spojencami a súčasnou túžbou sa od nich oddelovať. Je to konflikt, ktorý sa odohral vo svetovom rozsahu bezprostredne po druhej

STRACH A SLOBODA

svetovej vojne a ktorý dodnes ovplyvňuje naše osobné a spoločenské vzťahy. Naša prirodzenosť, ale aj naša história nás udržiava v mnohovýznamovom priestore, ktorý nie je ako celok ani vnútri, ani mimo našich spoločenstiev. Podobne ako Georgina Sandová nikto z nás nemôže naozaj povedať, kam patrí.

PRVÁ ČASŤ

Mýty a legendy

1. Koniec sveta

Ráno 6. augusta 1945 šiel učiteľ Ogura Tojofumi do Hirošimy, keď uvidel niečo, čo zmení históriu. Vo vzdialenosti asi štyroch kilometrov zbadal nad stredom mesta oslepujúci záblesk svetla. Bolo žiarivo biele ako magnéziové svetlo pri fotografovaní, ale také veľké, akoby rozčeslo nebo napoly. Ohromený Tojofumi sa vrhol na zem a sledoval, čo sa deje. Po záblesku sa zodvihol obrovský stĺp červeného ohňa a dymu. „Bolo to ako láva zo sopky, ktorá vybuchla v povetrí a ktorá sa dvíhala kilometre vysoko do neba. Bol to nádherný a súčasne hrôzostrašný pohľad. Sám neviem, ako by som to opísal. Ten obrovský mrak sa vzpiera akémukoľvek popisu, desivo narastal a stúpал do výšky. Bol taký veľký, že zastrel väčšiu časť modrej oblohy. Potom sa jeho vrchol začal rozpadáť nadol, akoby to bol nejaký obrovský búrkový mrak a celé to začalo stekať a šíriť sa do strán... Tvar oblaku sa ustavične menil a farby boli ako v kaleidoskope. Tu a tam sa zablykli menšie explózie.“

Pretože nikdy niečo podobné nevidel, zazdalo sa mu, že sa stal svedkom nejakej božskej udalosti, veď stĺp ohňa videl Mojžiš v Starom zákone alebo šlo možno o zjavenie na mýtckej hore budhizmu Šumisen. Tojofumi však na náboženské a mýtcké obrazy rýchlo zabudol, lebo si uvedomil, že nič z toho sa ani len zďaleka nepodobalo na to ohromujúce divadlo, ktoré sledoval. „Všetky tie netradičné koncepty a fantázie vysnené v dávnoveku boli nanič pri popise výjavu oblakov a svetiel, inscenovaného na oblohe.“¹

O pár sekúnd na to dostal Ogura náraz atómového výbuchu, ktorý prežil tým, že sa pritlačil k zemi. Všade okolo seba počul „hrôzostrašné praskanie, dunenie a lámanie demolovaných budov.“ Zdalo sa mu tiež, že počuje krik, hoci si neskôr nebol istý, či bol skutočný alebo len výplod jeho predstavivosti.

Ogura sa znovu mohol postaviť na nohy, no tých niekoľko okamihov stačilo, aby sa jeho okolie totálne zmenilo. Tam, kde bolo kedysi prekvitajúce mesto – siedme najväčšie v Japonsku – boli zrazu len samé rozvaliny, kostry domov, začadené ruiny. Šokovaný vyliezol na vrchol neďalekého kopca, aby zistil rozsah škôd a potom zišiel do centra mesta, aby bližšie zistil, čo sa stalo. To, čo uvidel, ho ohromilo: